

MUHTAR AVEZOV'UN "ABAY YOLU" ADLI ROMANI İLE MEHMET AKİF ERSOY'UN "SAFAHAT" ADLI ESERİNDE ÖRNEK İNSAN TİPİ

The Exemplary Man Type in the Novel "Abay Yolu" by Muhtar Avezov and the Literary Work "Safahat" by Mehmet Akif Ersoy

Dinara DUISEBAYEVA*

Özet

"Abay Yolu" romanı ile "Safahat"ta, zaman dilimi itibariyle birbirine yakın dönemler anlatılıyor olmakla beraber farklı toplumların hayatlarından kesitlere yer verilmektedir. Her iki eserde de sosyal meselelere ağırlık verilmekte ve toplumun yaşama tarzı eleştirilmektedir. Toplumdaki sosyal aksaklıklar tespit ve tenkit edilmekle kalmayıp, bunların çözüm yolları da gösterilmektedir. Söz konusu iki eserin müelliflerinin teklif ettikleri çözüm yollarından biri, topluma yol gösterecek, "ideal tip" olarak değerlendirebileceğimiz örnek insanlardır. Tanınmış Kazak yazarı Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" romanının başkahramanı Abay, yeni nesli temsil eden Abay'ın oğulları Abdırâhman, Magaviya ve yine Abay'ın muhitinde yetişen Darman böyle kahramanlardır. "Safahat"ta ise, prototipi tarihî bir şahsiyet olan vaiz (Süleymaniye Kürsüsünde, Fatih Kürsüsünde) ile yeni nesli temsil eden Âsım, benzer özelliklere sahiptirler. Belirtilen kahramanlardan Abay ile vaiz; devrine göre çağdaş bir eğitim almış, sosyal sorumluluklarının bilincinde olan, toplumun aksak yönlerini görebilen ve onlara çözüm yolları üretebilen, millî değerlere karşı hassas, içinde bulunduğu toplumun medenî bir hayat tarzına sahip olmasını arzulayan ve bunun için mücadele veren, tek kelimeyle millete hizmeti hayat ülküsü olarak seçen kişilerdir. Yeni nesli temsil eden Abdırâhman, Magaviya, Darman ve Âsım ise çağdaş bir eğitimden geçmiş olmakla beraber kendini de geliştirmiş, vatanperver, milliyetçi, dürüst ve çalışkan insanlardır.

Anahtar kelimeler: Muhtar Avezov, Abay Yolu, Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, örnek insan, Abay, vaiz, Abdırâhman, Âsım.

Abstract

In *Abay Yolu* and *Safahat*, close time periods but different societies are narrated. In both literary works, social issues are focused on, the life styles of the societies are criticized and, some solutions are offered for the stated social problems. One of the solutions is, the exemplary men which we can call "ideal type" to guide the society. Abay, who is the protagonist of *Abay Yolu*; Abdırâhman, Magaviya who are the sons of Abay and representatives of young generation; Darman who was brought up in the moral environment of Abay; Hocazâde, the preacher in *Safahat*; and Âsım, again representing the younger generation are such exemplary and ideal characters. Abay, the preacher and Hocazâde are characters who are aware of their social responsibilities, capable of seeing the deficiencies of their societies and offering solutions for those deficiencies; educated, sensitive to national values; and they also want their societies to embrace a civilized way of life and they fight for this. Abdırâhman, Magaviya, Darman and Âsım are representatives of the younger generation, these characters are introduced as characters who are educated in a contemporary way, improved themselves and are at the same time patriots, nationalists, honest and hard-working.

* Dr. Dinara Duisebayeva, İstanbul Aydın Üniversitesi, dduisebayeva@aydin.edu.tr

Bu makalede ele alınan konu, İCANAS 38 Kongresinde (Ankara 2007) bildirisi olarak sunulmuştur.

Key Words: Muhtar Avezov, Abay Yolu, Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, exemplary man, Abay, the preacher, Abdirahman, Âsım.

Giriş

Mehmet Âkif ile Muhtar Avezov'un eserlerine toplum karşısında duyulan sorumluluğun göstergesi olan bir gelecek endişesi hâkimdir. Çünkü onların yaşadıkları dönemin en önemli meselesi, millet olarak hayatta kalmayı başarma ve varlığını sürdürmedir. Aynı endişe, onlarla aynı devri paylaşmış ve sosyal şuuru uyanmış edebiyatçıların eserlerinde de görülür. Bu endişe müelliflerimizi çeşitli çareler aramaya yöneltmiştir. Bulunan çarelerden biri, insanlara yol gösterecek edebî kahramanlar oluşturmaktır. Bu yazımızın amacı, Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" adlı romanı ile Mehmet Âkif Ersoy'un "Safahat" adlı eserindeki örnek insan işlevini üstlenmiş kahramanlara ait tespitlerimizi sunmaktır. Yazımızın ilk kısmında, Mehmet Âkif Ersoy ile Muhtar Avezov'u onların yaşadığı devrin genel özellikleri, yetişme tarzları, aldıkları eğitim ve fikirleri bakımından değerlendirdik. İkinci kısımda ise "Abay Yolu"nun kahramanları Abay, Abdirahman, Darman ile "Safahat"ın kahramanları vaiz, Hocazâde ve Âsım'ı, eserdeki işlevleriyle temsil ettikleri değerler bakımından karşılaştırdık. Adı geçen kahramanların ortak yönlerini eserlerden seçtiğimiz örneklerle göstermeye çalıştık.

I. Mehmet Âkif Ersoy ve Muhtar Avezov'un Ortak Yönleri

Mehmet Âkif Ersoy ile Muhtar Avezov zaman bakımından birbirine yakın dönemlerde yaşadılar. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sının idaresi altında bulunan Türkistan bölgesi benzer siyasî olaylara şahitlik etmiştir: Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı çökmüş, ulus devletlerin kuruluş süreci başlamıştır. Aynı zamanda da bu dönem; her iki bölgede çağdaşlaşma, yenileşme, modernleşme hareketlerinin hız kazandığı bir zaman dilimidir.

Mehmet Âkif ile Muhtar Avezov, içinde yaşadıkları toplumun sıkıntı ve ihtiyaçlarını görebilen ve onlara çare arayan isimler olarak karşımıza çıkarlar. Onlar dönemlerindeki birçok aydın gibi çağdaşlaşmanın, modernleşmenin gerekliliğini kavramış bir kimlikle toplumun izleyeceği yol haritasını çizme arayışına girmişlerdir.

Âkif ile Avezov'un yetişme tarzları da benzerlikler taşır. Her ikisinin aileden aldığı dinî terbiye ile eğitim kurumlarından kazandıkları ilmî bilgiler, onların dünya görüşlerini etkilemiştir. Mehmet Âkif, döneminin modern bir eğitim kuruluşu olan Baytar Mektebini birincilikle bitirmiş, mezun olduktan sonra da kendini geliştirmeyi sürdürmüş, Doğu ile Batı'nın fen ve sosyal bilimlerdeki gelişmeleri, fikir akımlarını takip etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Mehmet Âkif, hem Doğu hem Batı edebiyatı konusunda bilgi sahibidir. Muhtar Avezov ise yüksek öğrenimini Leningrad Üniversitesi ve Taşkent Üniversitesinde yapmıştır. Rusça ve Almanca bilen Avezov da Mehmet Âkif gibi Doğu ve Batı edebiyatı sahasında iyi bir donanıma sahiptir.

Âkif ile Avezov hakkında yazanlar, onların hayatını millete hizmete adanmış ve şahsiyet seviyesine ulaşabilmiş insanlar olduklarına dikkat çekerler. Mehmet Âkif de, Muhtar Avezov da milletleri için parlak bir gelecek kurma fikrini beslemişler ve bu fikri hayata geçirmek için de çok çaba sarf etmişlerdir. Onların siyasî, edebî ve fikrî faaliyetleri bu çabanın somut göstergesidir.

Mehmet Âkif'in makaleleri, vaazları, hutbeleri ve *Safahat* adlı eseri toplu olarak değerlendirildiğinde, onun içinde yaşadığı toplumun birçok yönünü eleştirdiği ve onu değiştirmek istediği görülebilir. Toplumda gördüğü aksaklıkları eleştiren ve hicveden Mehmet Âkif, bununla da kalmayıp yapılması gerekenleri söyleyerek okuyucusuna yol gösterir. Teklif ettiği çareler, onun bireyden başlayarak topluma, aile terbiyesinden başlayarak üst sosyal kurumlara doğru ilerleyecek olan bir reformu özlediğini gösterir. Mehmet Âkif'e göre bu reform, uzmanlar tarafından uygulanmalıdır. Bu yolda bilim ve teknikte üstün Avrupa ülkelerinden yararlanmalıdır. Ancak Batı'dan sadece bilim ve teknik alınmalıdır. "Mahiyet-i ruhiyye"ye, millî ruha, millî değerlere zarar verecek, Doğu'nun ahlak anlayışına

ters düşen uygulamaların ülke içine girmesine engel olunmalıdır. Âkif, bu konuda model olarak Japonya'yı gösterir.

Mehmet Âkif, özetlemeye çalıştığımız görüşlerini, *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşad* dergisinde yayımlanan şiirleri ve makaleleri ile yaymaya çalışmıştır.

Muhtar Avezov da Mehmet Âkif gibi gerek makaleleri, gerekse edebî eserleriyle halkı aydınlatmaya çalışmıştır. O, 1917-1920 yılları arasında kaleme aldığı makalelerinde, Kazakları çağın taleplerinin farkına varmaya, okumaya, bilim ve teknolojiye sahip olmaya davet eder. Onun içinde yaşadığı toplumun aksaklıkları ile ilgili isabetli tespitleri vardır. Tespitleri bütün olarak değerlendirildiğinde, onun Kazakların geleceğinden endişe duyduğunu fark etmek mümkündür. Özellikle de "Ölip Tavsiluv Kavipi" (Yok Olma Tehlikesi) başlıklı, Abay dergisinin 12. sayısında (1918) yayımlanan makalesinde bir milletin yok olup gitmesine sebep olan savaşlar, güçlü devletlerin diğer devletlere uyguladığı "Parçala ve yok et!" politikaları, ölüm ve doğum oranının millet hayatına etkileri vb. gibi etkenler üzerinde durur. Çarlık Rusyasının Kazak bozkırlarında uyguladığı politika ile ilgili şu tespiti yapar: "*Bir taraftan düşman (gaddar) hükûmet, çıkmaza girmiş Kazakların verimli topraklarının büyük bir kısmını ellerinden aldı, huzursuz ve savaşçı komşuların sayısını arttırdı. Diğer taraftan nüfus arttı. Nihayet eski şekil (hayat tarzı) değişti...*" (Avezov Üyi Gıllimi-Medeni Ortalığı, 1997: 143)

Halkının medeni milletler safında yer almasını gönülden arzulayan Muhtar Avezov, izlenecek yolu da göstermeye çalışmıştır. O, Kazakların hayat tarzı üzerinde durduğu ve Kazak toplumundaki sosyal aksaklıkları tenkit ettiği makalelerinde, yerleşik hayata geçmenin önemine dikkat çeker. Diğer taraftan da halkı particiliğin (tefrikanın) tuzağından uzak tutmaya ve birliğe, aydınları da Kazaklar arasında artmaya başlayan bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmeye çağırır. Bazı makalelerinde eğitim ve bilimin önemine, öğretim dili ile bilimsel terminolojideki ikiliğe dikkat çeker. Medrese mezunu muallimlerle Rusça eğitim veren okullarda tahsil görmüş öğretmenleri, bu ikiliği ortadan kaldırmak için kullanmak istedikleri öğretim ve bilim dili konusunda tartışmaya, böylece ortak bir karara varmaya çağırır. Bazı makalelerinde de medeniyet kervanına yetişmeyi başarmış milletleri örnek gösterir. Bu muhtevadaki makalelerinden biri de "Yaponya" (Japonya) adını taşır. 1918 yılında, *Abay* dergisinin 4. ve 5. sayılarında yayımlanan bu makalede yazar Japonya'nın içinde bulunduğu gerilikten kurtulmasına sebep olan şartlardan, Japonların kalkınmak için yaptıkları reformlarla yeniliklerden bahseder (Avezov Üyi Gıllimi-Medeni Ortalığı, 1997: 82-88).

Muhtar Avezov'a göre Japonya'nın kısa sürede ve hızla kalkınmasını sağlayan gelişmeler şunlardır: Yönetim sisteminin değiştirilmesi; 1894 yılındaki Çin-Japonya savaşı, Japonların Avrupa'yı körü körüne taklit etmemeleri ve Avrupa ülkelerinden alacakları bilim ile teknolojinin kendisine uygun olanlarını almaları; kendi bilim adamları yetişinceye kadar ülkelere davet ettikleri yabancı bilim adamlarından yararlanma yoluna gitmeleri; ülkeyi yönetenler arasındaki birlik; Japonların bir halk olarak azimli, hareketli, dikkatli, becerikli olmaları; kadınların hakları konusunda duyarlılık kazanmaları ve kadını toplumun değerli bir bireyi seviyesine yükseltmeleridir.

Muhtar Avezov'un yukarıda yer verdiğimiz tespitlerinden Japonya'nın kalkınması, medeni ülkelerin bilim ve teknolojisinden yararlanması konusunda izlediği yöntem ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir: "*Japonya, Avrupa'nın yaptıklarını gözü kapalı takip etmedi. Her bir Avrupa ülkesinin topladığı bilgi birikimini inceledi, eleştirdi ve sadece kendilerince uygun, iyi bulduklarını aldılar. Bu konuda (...)adlı profesör şöyle demiştir: 'Biz, Batı'nın iyilerini benimsemeye (hep) hazır olmalıyız, fakat bu durumda kendi iyilerimiz de unutulmasın.'*" (Avezov Üyi Gıllimi-Medeni Ortalığı, 1997: 85)

Japonların iyi örnek olarak gösterilmeleri hususu ile "bize ait iyi değerlerin" korunması prensibi, Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat*'ında da sık sık vurguladığı bir görüştür. "Safahat"ta Japonları uzun bir müddet gözlemleyip onları yakından inceleyen vaizin, uzun süren yolculuğu ile çalışmalarının neticesinde vardığı sonuç, Akif'in bu görüşünü destekleyici niteliktedir:

“Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.
Alınız ilmîni Garb’ın, alınız san’atini;
Veriniz hem de mesaînize son süir’atini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san’atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırdâ tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütüin edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi ’mâhiyyet-i rûhiye’niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir ümmîd-i selâmet onsuz.”

(Düzdağ, 1991: 175-176)

Hem Mehmet Âkif’in hem Muhtar Avezov’un makale ve eserlerinde dikkatimizi çeken bir diğer ortaklık da halka yol gösterecek bir lider insan arayışıdır.

Muhtar Avezov’un döneminde genç kuşağa örnek olacak, toplumu peşinden sürükleyecek bir öndere ihtiyaç vardı. Belki de “Abay Yolu” romanın yazıldığı dönemde bu ihtiyaç çok daha kuvvetliydi. Çünkü ikinci kuşak çağdaş Kazak aydınlarının büyük bir kısmı, baskı döneminin kurbanı olmuş, idam edilmiş veya yurt dışına gitmek zorunda bırakılmışlardı. Böyle bir dönemde Muhtar Avezov, Kazak gençlerine önder olacak kişiyi, *Abay Yolu* romanında, şair Abay ve onun yetiştirdiği gençler aracılığıyla ortaya koymuştur.

Mehmet Âkif, Emrullah Efendi’den bahseden ve 1910 yılının baharında yayımlanan bir makalesinde şöyle der: “*Meşrûtiyet bize gayet acı bir hakikat öğretti ki o da vatanımızda her ma’nâsıyla büyük adamın yok denecek kadar ender bulunmasıdır.*” (Abdülkadiroğlu, 1990:19).

Topluma önder olacak insana duyulan ihtiyaç, *Safahat*’ta da karşımıza çıkar. “Âsım”da Köse İmam ile Hoca-zâde, memleket meselelerini konuşurlarken önder insan ihtiyacı üzerinde dururlar. Köse İmam, toplumda millete önder olmaya layık insanların bulunmayışından yakınır.

II. “Abay Yolu” ile “Safahat”ta Örnek İnsan

1. Abay, Vaiz ve Hoca-zâde

Mehmet Âkif ile Muhtar Avezov, yukarıda dile getirilen lider insan ihtiyacına oluşturdukları edebî kahramanlarla somut bir cevap vermiştir. Her iki sanatkar da üyesi oldukları toplumun gelişmesi, bağımsız ve güçlü olması için gereken değerleri vurgulamışlar, gelecek nesillere örnek olacak edebî kahramanlar oluşturmuşlardır. *Safahat*’ın *Süleymaniye Kürsüsünde* ile *Fatih Kürsüsünde* adlı kitaplarında merkezî kahraman olarak karşımıza çıkan vaiz, Âsım’daki Hoca-zâde ile *Abay Yolu* romanındaki başkahraman Abay, bunun en güzel örneğidir. Onlar birçok yönden birbirlerine benzemektedirler. İlk benzerlik, her ikisinin de tarihî şahsiyetlerden hareketle oluşturulmuş edebî kahramanlar olmasıdır. Abay’ın prototipi aynı adı taşıyan, tanınmış Kazak şairi Abay Kunanbayev’dir. *Safahat*’taki vaiz ise, Türk ve İslam dünyasını çok iyi tanıyan Abdürreşid İbrahim Efendi’dir (Eşref Edib, 1960: 359-361; Tansel, 1973: 58-59; Türkoğlu, 1997, 147-150.).

İkinci benzerlik ise her üçünün de ortak fikirleri savunmalarıdır. Safahat'taki vaiz ile Hocazâde, sosyal aksaklıkları dile getirir ve çözüm yolları sunarlar. *Süleymaniye Kürsüsünde*'de vaiz, Anadolu ve Türkistan'daki Müslüman Türk toplumları ile Hindistan'daki Müslümanların durumlarını tasvir eder. Ona göre İslam âlemi bir "cehalet uykusundadır" ve diğer milletlerden geri kalmıştır. Bir an önce bu uykudan kurtulmak, medeniyet alanında epey yol kat etmiş olan Batı'dan ihtiyaç duyulan yenilikleri alarak medeniyet kervanına yetişmek mecburiyetindedir. İslamiyet ile medeniyetin sentezini savunan vaizin teklif ettiği çıkış yolu; çalışmak, eğitim yoluyla cehaletten kurtulmak, halkı aydınlatmak, aydınla halk arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak, Batı medeniyetinden ilim ve teknolojiyi almak, millî değerleri korumak ve geçmişe sahip çıkmak maddeleri etrafında toplanabilir.

Abay Yolu'nda örnek insan tipi olarak karşımıza çıkan Abay'ın fikirleri de buna benzemektedir. O da vaiz ve Hocazâde gibi içinde yaşadığı toplumdaki memnun değildir ve onu değiştirmek arzusunda. Bu bakımdan vaiz, Hocazâde ve Abay, aynı zamanda da çevresini sorgulayan ve geçmişle hesaplaşan bireylerdir. Bu üç kahramanın toplum hayatını düzenleme konusundaki teklifleri de ortaktır: Eğitim ve çalışma.

Safahat'ta 20. yüzyılların başlarındaki Osmanlı toplumu ile İslam dünyasının bilim ve teknolojiye geri kalmışlığı sık sık vurgulanır. Mehmet Âkif'e göre, Osmanlı toplumu ve İslam dünyası bir uyuşukluk ve gerilik içindedir. Bunun ve toplumda karşılaşılan pek çok sosyal aksaklığın sebebi ise "cehalet"tir. Mehmet Âkif, *Safahat*'taki *Köse İmam* adlı manzumesinde bilgisizliğin dinin yanlış anlaşılmasına sebep olduğunu ve bir aileyi boşanma eşiğine kadar nasıl getirdiğini anlatır:

"Dinledin, gördün a oğlum, ne bozuk terbiyemiz!

Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.

Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh;

(...)

Bunların hepsi emîn ol ki cehalettedir." (Düzdağ, 1991: 118)

Fâtih Kürsüsünde manzumesinde de bilgisizlik, yaşanan felaketlerin temeli olarak ele alınır:

"Felâketin başı hiç şüphe yok, cehâletimiz;

Bu derde çâre bulunamaz – ne olsa mektebsiz"(Düzdağ, 1991: 255)

Aynı görüş, *Hakkın Seslerinde* adlı manzumede de karşımıza çıkar:

"Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet...

Ey derd-i cehalet, sana düşmekle bu millet,

Bir hale getirdin ki: Ne din kaldı, ne namus!

Ey sîne-i İslam'a çöken kapkara kâbûs,

Ey hasm-i hakîkî, seni öldürülmeli evvel:

Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!" (Düzdağ, 1991: 197)

Süleymâniye Kürsüsünde'de bilgisizlik sadece Osmanlı toplumunun değil, İslam dünyasının da sosyal bir yarası olarak değerlendirilmektedir. (Düzdağ, 1991: 154)

Mehmet Âkif, sosyal aksaklıkları tespit ve tenkit etmekle kalmaz; onlara çözüm yolu da üretme yoluna gider. O, bilgisizliğin ortadan kaldırılması için aileden başlayarak üst sosyal kurumlara doğru ilerleyen bir eğitim modeli teklif eder. Bu teklif, Köse İmam'ın ağzından verilen;

"Bu cehalet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, âilelerden oğlum".

şeklindeki mesajda en güzel ifadesini bulur (Düzdağ, 1991: 119).

Eğitim ve bilim, *Abay Yolu* romanının da önemli temalarındandır. İnsan hayatında eğitimin önemli bir yere sahip olduğu düşüncesi, romanda başkahraman Abay'ın fikir ve faaliyetlerinden hareketle anlatılır. Abay, kendi hayat yolunu çizerken, bu düşüncüyü hep dikkate almıştır. Babasının müdahalesiyle medrese eğitimini tamamlayamayan Abay, öğrenmeyi sevdiği için eğitimini kendi çabasıyla sürdürür (Avezov 2002: C.1., 291). O, gün geçtikçe eğitimin önemini daha iyi anlar. Halkının cehalet içinde olduğunu ve onu bu cehaletten de eğitimin kurtarabileceğini düşünmeye başlar. Genç Abay, ninesi Zere'nin ölümünden sonra geldiği Kadırbay'ın evinde "Mayıs kıtlığı" hakkında konuşulurken "halk"la ve Kazaklarla ilgili düşüncelerini dile getirir. Abay'a göre Kazak halkı, geçmişteki kıtlıklardan ders almamıştır. Ayrıca o başka milletlerin yaşam tarzlarını örnek alma gerekliliğini akıl edememiştir. Örnek almadığı için de geri kalmış, kıtlık içinde, keçe çadırında yaşamaya devam etmiştir. Abay'a göre halka sanat, bilim ve eğitim lazımdır. Zaman, artık bilim ve sanat sahibi milletlerden bilgi öğrenme zamanıdır (Avezov, 2002: C.1., 251-252).

Kendi çocuklarıyla birlikte etrafındaki Kazak çocuklarının eğitimi ile yakından ilgilenen Abay, Daniyar, Omarbek, Saduvakas ve Kasen adlı çocukları şehirdeki okullara kaydettirir. Onlara; "*Biz; babalarınız, ağabeyleriniz bilimden mahrum kaldık ama siz okuyunuz.*" der. (Avezov 2002: C.2, 298)

Abay'a göre bilim, eskimeyen bir zenginliktir (Avezov, 2002: C. 2, 295). Ayrıca bilimin kötüsü yoktur. Abay, oğlu Abış'e şöyle der:

"Bilimin kötüsü yoktur. Bizim gibi susamışa bilimin hangisi olursa olsun peşine düşersen, altın hazine gibidir. İnsanî araç gerecini sağlam yapıp verecek bir okul, bir terbiye buldun mu, anne babanın başka bir isteği olmaz, yavrum! Halkına önder olacak bir gayret yoluna girmişsen, ona subay olarak mı ulaşacaksın, mühendis olarak mı, ya da avukatlık okulunu okuyup mu ulaşacaksın, fark etmez! Hangi yol ağzına girersen gir, halkının derdi ile ihtiyacı çoktur. Yeter ki okuyup yükselmene sağlığını el versin." (Avezov, 2002: C. 4, 109)

Mehmet Âkif'e göre Osmanlı toplumu bilime önem vermediğinden, çağın icaplarından ve bilim alanındaki gelişmelerden habersiz kalmıştır. Bu tespit, *Safahat*'ta Âsım'ın Hocazâde tarafından nakledilen bir görüşü olarak dikkatlere sunulur:

"Sen geçenlerde demiştin ki:

'Yazık hâlâ biz,

Dünkü ilmin bigânesiyiz, câhiliyiz.

İşte fıkâdânı bu ihmâl edilen ma'rifetin

Nesli bir acze düşürmüş ki bugün, memleketin,

Bir yığın kuvveti var, hem ne tabî'î de, henüz,

Biz o kuvvetlere eller gibi hâkim değiliz!

Yarının ilmi nedir, halbuki? Gâyet müdhiş:

'Maddenin kudret-i zerriyesi' uğraştığı iş." (Düzdağ, 1991: 432)

Mehmet Âkif ve Muhtar Avezov, değerlendirmekte olduğumuz kahramanlar aracılığıyla eğitimle birlikte çalışmanın da önemini vurgularlar. *Safahat*'taki *Fâtih Kürsüsünde* manzumesinin ikinci kısmı, bu tema üzerine bina edilmiştir. Buradaki vaiz, A'râf sûresinin 185. ayetini şöyle yorumlar: Kâinattaki her şey, yüce Yaradan'ın tecellisidir. Kâinattaki varlıkları hayatta tutan kanun ise çalışmaktır:

"Tasavvur eyleyelim şimdi başka bir, kudret,

Ki hep kuvâyı doğurmuş, esâsı madde... Evet!

Nedir bu? Başka değil, aynı cilvenin işidir:

*Bütün ezeldeki sa'yin tekasüf etmişidir.
Şu madde yok mu ki almakta birçok eşkâli,
Onun da varmadadır sa'ye asl-ı seyyâli.
Neden mi? Çünkü bütün kudretin tekasüfüdür.
Zaman da sa'ye çıkar: Çünkü hep onunla yürür.
Mekân da sa'ye varır: Sa'yi sıfıra indiriniz,
Mekân tasavvur edilmez, muhal olur hayyiz.” (Düzdağ, 1991: 432)*

Vaize göre insanın hayatı bir mücadelenin ürünüdür. İnsan durmadan çalışmak zorundadır. Çalışmadan, mücadele etmeden bireyin ve toplumun bir yerlere varması mümkün değildir. Dünya durmaksızın işleyen bir çalışma kanuna bağlı iken insan onun dışında kalamaz. Yaradılışın adaleti, insana istisna tanımaz. O, kimin yaşama hakkına sahip olduğunu görür ve anlar. Çalışanın hayat hakkı vardır. Yaradılışın adaleti, çalışanlara dokunmaz; çalışmayanları birer birer öldürür.

*“Bekâyı gaye sayanlar koşup ilerlemede;
Yolunda zahmeti rahmet bilip müzâhemedede.
Terakkiyatını milletlerin gören, heyhat,
Zaman içinde zaman etse, haklıdır, isbat.” (Düzdağ, 1991: 235)*

diyen vaiz, sonra çalışma sonucunda kalkınmayı başarmış bulunan Batı'yı örnek gösterir. Batı, karayla yetinmeyip gökyüzüne de hükmetmektedir. Doğu ise geri kalmıştır.

Çalışmanın insan hayatındaki yeri *Abay Yolu* romanında benzer bir yaklaşımla ele alınır. Romanda Abay'ın Akşokı'daki kışlasında yaşayan ailelerin çalışmaya verdikleri önem üzerinde durulur. Akşokı'daki gençler şiirle, müzikle ve kitap okumakla meşgul olurken; Abay'ın eşi Aygerim ve onun yanındaki kadınlar keçe, sumak, halı vb. el işi ürünleri üretmektedirler. Aygerim ile Maken'e bezek veya bezeklere boya seçme konusunda bazen teklif ve tavsiyelerde bulunan Abay, bu iki kadının çalışmalarından ilham alarak "Asempaz Bolma Arnege" adıyla bilinen şiirini yazar. Bu şiirde her insanın toplumda bir yeri olduğundan bahsedilir. İnsanın yapması gereken de kendi yerini bularak onu doldurmaktır. Doldurmak için de insan, aklının yardımıyla bir marifet sahibi olmalıdır. İnsan, seçmeden ve düşünüp taşınmadan gördüğü her şeye heves etmemelidir. Marifet sahibi insan, değerlidir. Romanda da bu şiirin üç dörtlüğüne yer verilir. İlk dörtlüğü Abay'ın eşi Aygerim, Maken'e şu cümlelerle yorumlar:

“Ağabeyinin ilk mısralarının bizim için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi sözlü olarak da hep söyler ya: 'Akli, kuvveti ve gayreti olan herhangi bir insan geçimini çalışarak sağlamalıdır. İster padişah kızı ister padişah eşi ol, çalışmadan birinin sırtından geçinirsen hor bir hayat yaşarsın, diyor. Bu mısralarda söylediği de budur!.. ” (Avezov, 2002: C.4, 120).

Abay, vaiz ve Hocaşâde, siyasi meselelere yaklaşımları bakımından da birbirlerine benzerler. Bu üç kahraman, baskıcı rejime karşıdır. Onlar bu tip yöneticilerin ehil ve dürüst kişilerle değiştirilmesiyle zulmün ortadan kalkacağına inanmaktadırlar. Vaiz, Hocaşâde ve Abay, devrimin kaba kuvvet yoluyla gerçekleşmesine taraftar değiller. Onlar, dürüst ve halkının menfaatlerini düşünen yöneticilerle idaredeki mevcut bozuklukların giderilebileceğini düşünmektedirler. Bu bakımdan da idealisttirler. *Safahat*'ta İslam büyüklerinden Hz. Ömer örnek bir yönetici olarak gösterilir. *Abay Yolu*'nda ise Abay, dürüstlüğüne inandığı gençleri bolıs (kaza başkanı) aday olarak gösterir ve onların seçilmelerini sağlar.

2. Abdirahman, Âsım ve Darmen

Abay Yolu romanındaki Abdirahman (Abiş), Darmen, Magaviya ve arkadaşları ile *Safahat*'taki Âsım ve arkadaşları, eserde yüklendikleri fonksiyon bakımından birbirlerine benzemektedirler. Geleceği

temsil ettiklerini düşündüğümüz bu kahramanlardan Abdirahman ile Âsım, en çok dikkat çekenlerdendir. Gerçekçi bakış açısıyla kaleme alınan Âsım ile Abdirahman mevcut durumun, “olanın” değil “olması gereken durumun” anlatımına hizmet ederler. Yazarlar, idealist bir yaklaşımla çizilen bu kahramanlar vasıtasıyla toplumu yönlendirmeye çalışırlar.

“Realist sanatkar, insanın çağdaş gerçeğini, sadece olduğu gibi anlatmak veya göstermekle yetinmez; olması gerektiği durumu da bir takım tipler vasıtasıyla vurgulamaya çalışır.” (Çetişli, 2001: 78).

Abiş, romanda yeni kuşağı ve aydın genç tipini temsil eder O, romanda zaman zaman yazarın sözcüsü olarak da rol alır. Romanın üçüncü kitabında Abiş’in Petersburg’dan memleketine tatile gelişi anlatılır. Burada okuyucu Abiş’in dış görünüşünü, duygu ve düşüncelerini yakından tanıma fırsatı bulur. Artık genç bir aydın olan Abiş, hem giyim kuşamıyla hem de davranışlarıyla akranlarından farklıdır. O, zarif bir genç olarak tanıtılır. Abiş, keman çalmasını da bilir:

“Abiş her yeteneğiyle, her davranışıyla, oturup kalkmasıyla, giyim tarzıyla Abay’ın genç dostlarının hepsini şaşırtdı. Onlar Abiş’e büyük bir ilgiyle bakıyorlar, hayranlık duyuyorlar. Okul, terbiye ve şehir hayatının onlardan her hareketini, görünüşünü, yeteneklerini tamamıyla farklı kıldığı Abiş, işte burada. Onlar buradakilerden bazılarıyla aynı anadan doğmuş olsa da tümüyle farklı, mütevazı bir beyzade olarak yetişmiş Abiş’e şaşkınlıkla bakıyorlar.” (Avezov, 2002: C.4, 110).

Abiş, devlet dairelerindeki resmî işlemlerin nasıl yürütüldüğünü iyi bilmektedir. Bu yönüyle de Abiş, varlığı arzulanan bir kişi hüviyetindedir. Zira Çarlık kanunlarını iyi bilmeyen Kazaklar mahkemelere başvurmada zorlanmaktadırlar. Çarlık mahkemeleri, Kazakların medeni hukukla ilgili davalarına kendilerine dilekçe ile başvurulmadığı sürece bakmamaktadır. Çarlık Hükûmeti Kazakların evlilik ve mirasla ilgili davalarının çözümünü onların kendilerine bırakmıştır. Bu tür davalar Kazak örf âdetleri ile şeriat kurallarına göre çözülmektedir. Abiş’in bürokrasinin nasıl işlediğini iyi bilmesi, Maken kız davasının Abay grubu için olumlu sonuçlanmasında etkili olur. Abay, Abiş’in bilgili bir genç olarak yetişmesinden gurur duyar.

Abay ile Abiş arasında geçen diyaloglarda eserin başkahramanının (Abay’ın) eğitim, bilim, gelişme, bozkır hayatının aksak yönleri ve dinî fanatizm gibi meselelerle ilgili görüşlerini öğreniriz. Diyaloglardan sonra gelen açıklama ve yorumlarda da Abiş’in babasını nasıl değerlendirdiği ifade edilir. Abiş, babasını hem evlat gözüyle, hem genç kuşağın bir temsilcisi sıfatıyla yorumlar. Onun Abay’ın eserleri ile ilgili görüşlerinde aldığı eğitimin izlerini de görmek mümkündür.

Abay, oğlu Abiş’in geleceğinden çok ümitlidir. Babasının istediği gibi bir aydın olarak yetişen Abiş, Petersburg’daki Topçu Yüksekokulu’nu bitirmekle beraber mesleğini çok uzun süre icra edemez. O, genç yaşta, akciğer kanserinden ölür. Abiş, Abay’ın arzuladığı gibi sistemli bir eğitim almış, o dönemin ileri gelen Rus aydınlarının izinden gitmiş, hür iradeli ve bilgili bir insan olmuştur. Abiş, Abay’a göre “yeni insanı” temsil etmektedir. O, uygarlıktan haberdar biri olarak kazandığı bilgileri halkına hizmet etmek için harcayacaktır. Ancak tam da halkına hizmet edecekken yakalandığı amansız hastalıktan dolayı hayata göz yumar. Onun ölümü geleceğinden çok ümitli olan babası Abay için büyük bir kayıptır. Abay’ın ondan sonraki ümidi Magaviya olur. Magaviya, sistemli bir eğitim almasa da kendini geliştirebilmiştir. Bilgili ve kültürlü bir genç olan Magaviya, tam anlamıyla babasının takipçisidir. Fakat o da akciğer kanserinden vefat eder. Abay’ın Abiş ile Magaviya’dan sonra geleceğinden ümitli olduğu gençler; Darmen, Kakitay ve Rus okullarına kaydettirdiği Kazak çocuklarıdır.

Safahat’taki Âsım da geleceği temsil etmektedir. Batı’da eğitim görmekte olan Âsım, cesur, aktif ve vatanperver bir gençtir. Mehmet Âkif’in hem dış görünüş hem kişilik bakımından mükemmel özelliklerle donatığı Âsım, ideal bir kahramandır.

Âsım, şairin hayal ve arzularının mahsulüdür. Ancak Mehmet Âkif, Âsım adlı kahramanını oluştururken yine gerçek hayattan hareket etmiştir. Bunu bize Âsım’ın sahip olduğu özellikler arasında

bulunan, manzumenin yazıldığı dönemde vatani için canını feda eden gençlerin şehitlik anlayışı ile vatan sevgisi göstermektedir.

Mehmet Kaplan, *Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Âsım*'ın kaleme alınış macerasını şu cümlelerle anlatmaktadır: "*Çanakkale Savaşı'na kadar Türkiye'nin ve İslam âleminin ataleti karşısında bedbin olan Mehmet Âkif, Çanakkale Savaşı'nda Türk askerlerinin gösterdiği insanüstü kahramanlık karşısında dirilir ve Âsım adlı kitabını yazar. Meşhur Çanakkale şiiri de bu kitabın içindedir. Mehmet Âkif, bu şiirinde, Çanakkale Savaşı kahramanlarını yüceltir.*" (Kaplan, 1986: 499).

Âsım'ın kişiliği, kendisi gibi kazanılması imkânsız görünen savaş günlerinde zaferden zafere koşturan Mehmetçiklerin sağlam iman ve vatan sevgisiyle yoğrulmuştur. *Âsım*, geçmişte Anadolu coğrafyasını yurt haline getiren atalarının cesur kanına sahiptir. O, Müslüman bir ailede yetişmiştir. Bununla birlikte o Avrupa ülkelerinden biri bulunan Almanya'da okumaktadır. O, genç olmasına rağmen çağın taleplerinin farkındadır. *Âsım*, çağın bir bilim çağı olduğunu bilmekte ve ülkesinin bilimde geri kalmasına üzülmemektedir. Gençliğin verdiği heyecan ve ataklıkla *Âsım*, karşılaştığı meseleleri tez elden ve çoğunlukla bilek gücüyle çözmeye yeltenmektedir. Buna rağmen *Âsım* bir kadın kadar merhametlidir. O, daima ezilenin, hakkı yenenin ve zulme maruz kalanın yanındadır. Mehmet Âkif, bunun gibi olumlu özelliklerle donattığı *Âsım*'ı devleti ile milletinin kurtarıcısı derecesine yükseltir (Düzdağ, 1991: 416-417).

Ancak *Âsım*, toplumda gördüğü aksaklıkları kaba kuvvetle halletmek yolunu tercih eder. Babası Köse İmam, onun bu yaklaşımından endişe duyar ve aile dostu Hocaşâde'ye, *Âsım*'la konuşarak onun sertliğini kırmasını ve eğitimi sürdürmesi için telkinde bulunmasını rica eder. Hocaşâde, *Âsım*'a, onun istediği gibi "Bâbîâfileri basmanın, insanları asmanın" bir çıkış yolu olmadığını söyler. En doğrusu *Âsım* ve arkadaşları Avrupa'ya gitmeli ve yarım kalan tahsillerini bitirmelidirler:

"Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen!

Çünkü milletlerin ikbali için, evlâdım,

Ma'rifet bir de fazîlet... İki kudret lâzım." (Düzdağ, 1991:430)

Âsım'a Batı'dan neler alınması gerektiğini de söyleyen Hocaşâde, ona şöyle bir çalışma programı sunar:

"Sâde Garb'ın ilmîne dönsün yüzünüz

O çocuklarla beraber gece gündüz didinin;

Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.

Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,

Hem için hem getirin yurda o nâfi' suları.

Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,

Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada." (Düzdağ, 1991: 432)

Hocaşâde'ye göre toplumun kalkınması için iyi eğitilmiş gençlere ihtiyaç vardır. Böyle gençler kendini halka hizmete adanmışlardır. Bu düşünce, *Süleymâniye Kürsüsünde*'de de bulunmaktadır. Adı geçen manzumede, vâizin Hindistan'daki Müslümanların eğitim durumundan bahsettiği kısımda, iyi eğitilmiş ve kendini halka hizmete adanmış gençler; şu şekilde tasvir edilir:

"Besliyormuş bereket versin, o iklim-i kadîm,

Rahmetullah'a muâdil daha yüzlerce hakîm.

Rûh-ı edyânı görür hikmet-i Kur'ân'ı bilir

Ulemâ var ki: Huzurunda bugün garp eğilir.

*Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de;
Bunların birçoğu tahsıl eder İngiltere’de;
Sonra dindaşlarının rûhu olur, kalbi olur;
Çünkü azminden, ölüm çıksa, o dönmez sokulur.
Öyle maymun gibi taklîde özenmek bilmez;
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun eksilmez.
Garb’ın almışsa herif, ilmini almış yalnız,
Bakıyorsun eli san’atlı, fakat, turnaksız!
Fuhşu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü tok;
Şer’-i ma’sûma olan hüürmeti bizlerden çok.
Böyle evlâd okutan milletin istikbâli,
Haklıdır almaya âgûşuna istiklâli.
Yarın olmazsa, öbür gün olacaktır mutlak...
Uzak olmuş ne çıkar? Var ya bir âtî ona bak!” (Düzdağ, 1991: 158-159)*

Bu satırlarda şairimizin çevresinde görmeyi arzuladığı ve geleceğinden ümit ettiği genç insanın özellikleri anlatılmaktadır. *Abay Yolu* romanında ise Abiş ile Magaviya’nın ölümünden sonra geleceğinden ümit edilen genç; Darmen’dir. Onu Abay’a “Çıracak olsun, arkadaş olsun.” diye Darkembay getirmiştir. Abay, yanındaki diğer genç şairlere yaptığı gibi Darmen’e de bildiklerini, öğrendiklerini anlatır ve onu yönlendirir. Zamanla Darmen, Abay’ın yetiştirdiği genç şairlerden biri olur (Avezov, 2002: C.3, 10).

Darmen, yenilikçi bir şairdir. Cesurdur. Merhametli, dürüst ve hassastır. Darmen, Abay’a derin bir bağlılık duyar. O, Abay’ın gençlerle bir araya geldiği zaman söylediği sözleri, ettiği nasihatleri can kulağıyla dinler. Abay’ın istediği gibi bir insan olmaya gayret eder. O, romanda Abay’ın yolunu devam ettirecek bir kahraman olarak tanıtılır. Abay, Darmen’in gelecekte halkının dertlerine tercüman olacak bir şair olmasını ister. Romanın üçüncü cildinde Abay’ın Darmen’le ilgili düşüncelerine yer verilir:

“Bir müddet sessiz kalan, düşünce denizine dalan Abay’da bir hayal uyandı. Bir baba, bir ağabey olarak görmeyi arzuladığı bir resim canlandı gözlerinin önünde:

Uçurumlu yüksek zirvede, çıplak ve kaygan taşta sert ayazda yumurtalarını yerleştirmekte olan bir alıcı ana kartal... Halk böyle anlatıyor efsanesini. Ana Kartal, kışın ilk ayında o yumurtalarını yuvaya yerleştirir, kış boyunca kuluçkaya yatmadan onları izlermiş. Birinci yumurta kırılır, ikinci yumurta da kırılmış. Ayaza dayanamayıp üçüncüsü de zamanı dolmadan kırılmış. Sağ kalabilirse bir tanesi sağ kalabilirmiş. Sağ kalan yalnız yumurtayı mayıs ayında bağrına basan Ana Kartal ondan yavru çıkarırmış. Bazı yıllarda yumurtalardan hiçbiri sağ kalmazmış. Ana Kartal ümidini keser, bağrına taş basar ve yalnız gidermiş.

Abay şimdi bir an halkı ile kendisini o Ana Kartal’a benzetti. Abay’ın da çevresinde böyle bir hâl yok mu? Kırılan yumurtalar az mı? Kırılan yumurtalardan biri, şu Şubar ise o sadece kırılmakla kalmayıp etrafına çürük ve pis bir maraz yaydıktan ve leş kurtlarını çoğalttıktan sonra kırılmış gibi. Bir başka kırık yumurta, az önce çekip giden Kökbay mı? En azından şunu dinleyip gitseydi. Dinlemeden gitmesi çok sürmeden yakında kırılacak bir nesil olduğunu gösteriyor. Şu oturanların, kalanların da çoğundan nesil çıkmaz... Kırıla kırıla tükenir! Tek arzusu, hiç olmazsa bir tanesi.. Bir tanesi kalsa diyordu ana yüreği... O bir tane şu Darmen mi acaba? Odur. Arkamdan gelecek ve benim ulaşamadıklarına ulaşip benim arzuladığım ve hayal ettiğim hayata arzulararak uçacak mısın uzaklara? Ulaşacak mısın iyi bir otlağa? Benim hedefleyip uçtuğum noktadan da öteye uçacak biri olasın! Benim

öğrendiklerimle bildiklerimin ilerisini öğrenesin, milletinin bizden sonraki neslinin göreceği bereketli mekânı keşfe çıkasın! O mekân, senin bugün gerçekçi kalbinle tanıdığın ufuktur!"(Avezov, 2002: C.3, 295)

Bu cümlelerde de ifade edildiği gibi Abay, genç neslin yetişmesine büyük önem vermektedir. O, etrafındaki şairleri ve gençleri, hayal ettiği yeni hayatın kurucuları olarak yetiştirmek ister. Abay'ın son ümidi de Darmen'dir. Abay'a göre onun Kazak halkı için arzuladığı aydınlık ve huzurlu geleceği Darmen gibi gençler kuracaktır.

Sonuç

Aynı kültür dairesinin mensubu olan Mehmet Âkif Ersoy ile Muhtar Avezov, birbirine yakın ve benzer siyasî olaylara sahne olan dönemlerde yaşamışlardır. Onlar, dönemlerindeki birçok aydın gibi milletinin geleceğinden endişe duymuş, modernleşmenin gerekliliğini kavramış ve toplumun izleyeceği bir yol aramışlardır. Yetişme tarzları, aldıkları eğitim, beslendikleri kültür kaynakları ve dünya görüşleri gibi birçok hususta ortak yönleri olan müelliflerimizin bu yazıda kısaca değerlendirmeye çalıştığımız eserleri, söz konusu arayışın ürünüdürler.

20. yüzyılın ilk yarısında yayımlanan *Safahat* ve *Abay Yolu*'nda birbirine yakın dönemlerde fakat farklı mekânlarda yaşanmış olaylar anlatılmıştır. *Safahat*'ta olayların geçtiği mekân Anadolu coğrafyasından Osmanlı İmparatorluğu'na, oradan da İslam dünyasına doğru genişler. *Abay Yolu*'nda ise mekân; Kazak bozkırlarından başlayıp Türkistan bölgesine, Çarlık Rusyası ve İslam dünyasına uzanır.

Safahat ile *Abay Yolu*'nda sosyal ve siyasî meseleler, benzer bir yaklaşımla ele alınır. Her iki eserde de bir merkezî kahramanın bakış açısından hareketle önce toplumun sosyal ve siyasî aksaklıkları gösterilir, onların sebepleri açıklanır. Her iki eserde de ön planda olan kahramanlar, içinde yaşadıkları toplumu sorgular, onun eksikliklerini eleştirir ve mevcut olumsuzlukları ortadan kaldırmak için yapılması gerekenleri işaret ederler.

Safahat ve *Abay Yolu*'nda sosyal aksaklıklar sadece tespit ve tenkit edilmez, onlara eğitim, çalışma ve modern bilimden yararlanma gibi çözüm yolları da teklif edilir. Her iki eserde de millî değerleri korumak ve Batı'nın bilimi ile teknolojisinden yararlanmak suretiyle ilerlemek fikri esastır. Her iki sanatkârimiz de gelecek nesillere örnek olacak edebî kahramanlar ortaya koymuşlardır. Davranış ve konuşmalarıyla çok yönlü olarak tanıtılan Abay, vaiz, Hocazâde, Âsım ve Abdirahman, Mehmet Âkif ile Muhtar Avezov'un duygu ve düşüncelerini okuyucuya iletmek için kullandıkları birer araç olmalarının yanı sıra örnek alınmasını arzuladıkları insan tipleridir.

Mehmet Âkif ile Muhtar Avezov'un örnek insan olarak sundukları edebî kahramanlar, müelliflerimizin çevrelerinde görmeyi arzuladıkları kişilerdir. Çağına göre iyi bir eğitim almış, cesur, dürüst, aktif, toplumu sorgulayan ve gördüğü aksaklıklara çözüm teklif eden bu kahramanlar; her dönemde varlığına ihtiyaç duyulan insanlardır.

Kaynaklar

- 📖 ABDULKADİROĞLU Abdülkerim-Nuran Abdilkadiroğlu (Haz.), **Mehmet Âkif Ersoy'un Makaleleri**, (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmualarında Çıkan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1990.
- 📖 ---- (Haz.), **Mehmet Akif Hakkında Yazılanlar** (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmualarında Çıkan Makaleler), Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Polat Ofset (tarihsiz, Önsöz'de 1989).
- 📖 AKTAŞ Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, Ankara1984.
- 📖 --- , "Millî Romantik Duyuş Tarzı' ve Türk Edebiyatı III, Mehmet Âkif Ersoy", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 40, Mayıs-Haziran 1996, s. 32-39.
- 📖 --- , "Muhtar Avezov'da Millî Kimlik Arayışları", **BİLİG**, sayı 6, Yaz, 1997, s. 215-218.

- AKYÜZ Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, 5.baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995.
- AVEZOV Muhtar, **Abay Colı**,1-4 kitap, Jazuvşı, Almatı 2002.
- DÜZDAĞ Mehmet Ertuğrul, **Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi, Fâtiğ Yayinevi Matbaası, İstanbul 1987.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul (Haz.), **Safahat**, Edisyon Kritikli ve Orijinal Metinli Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- (FERGAN), Eşref Edib (1380-1960), **Mehmet Âkif, Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazdıkları**, 2.baskı, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul.
- AVEZOV ÜYİ GILİMİ-MEDENİ ORTALIĞI, **M.O. Avezovtın Ömiri men Şıgarmaşılık Şejiresi-Letopis Jizni i Tvorchestva M.O.Avezova**, Kazakistan Respublikasının Gılım Ministrliğı, Gılım Akademiyası, Gılım Baspası, Almatı1997.
- KAPLAN Mehmet, “Atatürk ve Mehmet Âkif”, **Türk Dili**, Sayı 420, Aralık 1986, s. 499-500.
- , **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları. İstanbul1994.
- OKAY Orhan, **Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yayınları, Ankara1998.
- TANSEL Fevziye Abdullah, **Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri**, düzeltme ve eklemeleriyle 2 basım, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973.
- TOGAN Zeki Velidi, **Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt I, Batı ve Kuzey Türkistan: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul 942-1947.
- TÜRKOĞLU İsmail, **Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- YETİŞ Kâzım, **Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992.